

**М.О. Клочко, Сумський державний
педагогічний університет імені А.С. Макаренка**

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД В ОСМИСЛЕННІ ФЕНОМЕНА “БОЖЕСТВЕННОГО”

Розглянуто шляхи застосування соціокультурного підходу до всебічного з'ясування феномена “божественного” як елемента релігійного світовідношення. Виділено основні методологічні постулати аналізу культурних та соціальних аспектів “божественного”.

Сучасні філософсько-світоглядні системи формуються в руслі прагнення людської свідомості до самопізнання й до цілісного пізнання світу. Створюється враження, що зараз людство існує в очікуванні глобального світоглядного синтезу, якого, як справедливо зауважив О.Ф. Лосєв, наша епоха “заспрагла більше, ніж будь-яка інша” [2, 188]. Поступово кристалізується нова наукова парадигма, у площині якої посилюється інтеграція наукових напрямків, окремих дисциплін і теорій. На стиках різних наук, у сферах нових інтегральних міждисциплінарних досліджень здійснюються відкриття, виникають сучасні теорії. Все частіше об'єктами досліджень постають позанаукові, суміжні з наукою та граничні галузі людського знання, розмаїті системи світовідчуття, світорозуміння та світовідношення.

На новому етапі розвитку філософського знання увага дослідників спрямовується на смислотворчі функції культури, антропологічного знання, суспільної та індивідуальної свідомості, підсвідомості і надсвідомості, менталітету. Відтак, “старі” проблеми з'ясуються по-новому. Цікавий приклад – “добре відома” категорія “божественного”. Поглиблення системно-сінергійної методології соціального та гуманітарного пізнання, діяльнісного підходу в філософській антропології, розвиток таких нових наукових напрямків, як теорія соціальної комунікації та соціокультурної регуляції, обумовлює підвищення наукового статусу понять “соціальність” та “культурність”. Наприклад, у соціокультурній концепції О.С. Ахієзера стверджується, що дослідження людини як носія культурності та соціальності не може бути обмежено сферою тільки соціології, антропології, культурології або філософії. Воно має шанси на успіх за умови широкого синтезуючого підходу здобутків із різних сфер людинознавства.

Будь-яку культуру слід розглядати як багаторівневу систему, де є внутрішні і зовнішні елементи. Її “ядро” концентрує в собі норми, стандарти, еталони та правила діяльності, а також систему цінностей, здобуту в процесі соціокультурного розвитку даного етнічного, професійного або релігійно-культурного соціума. Формами втілення “ядерних” культурних здобутків, зв'язаних з феноменом “божественного”, є релігійні уявлення, фольклор, міфологія, містика, магія, національні звичаї та традиції, соціальні звички та правила, а також інші вияви буденної поведінки та свідомості. За поглядом О. Ракітова, ці культурні здобутки виконують функцію своєрідного ДНК, що

зберігає інформацію про історію, етапи формування умов життєдіяльності суспільства та його етнічного потенціалу [4, 46]. Інформація, що в них акумулюється, за допомогою системи соціальної комунікації, виховання та освіти зберігається та транслюється від покоління до покоління.

Задля збереження “ядра” культури у процесі соціокультурного розвитку виникає особливий соціальний “захисний пояс”, який виконує функцію своєрідного фільтра, що транслює директивну інформацію, яка передається від “ядра” у всі структурні вузли соціального механізму, при цьому активно поглинаючи інформаційно-енергетичні потоки, що транслюються іншими соціокультурними утвореннями. Це – система соціальних інститутів та організацій, які виконують функції “розподілу” культурних цінностей, керують, управляють, контролюють їх обіг.

Саме у сфері “інституційованого” соціального буття здійснюється поєднання “культурного” та “соціального” як різних за своєю субстанцією та властивостями “продуктів” суспільної життєдіяльності.

Непересічна роль релігійних інститутів у функціонуванні змістовних елементів культурного “ядра” вимагає з’ясування специфічних особливостей їх впливу на соціальний обіг культурних цінностей.

Перш за все, релігія утворює систему власної, релігійної духовної культури. Релігійна “культуросфера” постає як цілісна система світоглядних установок, почуттів, сприйнятів, уявлень, понять, якими обумовлюється формування колективних (конфесійних) та індивідуальних образів світу. Виникає питання про структуру цих уявлень, форми їх існування, а також способи їх функціонування.

Формами, в яких опредметнюються культурні основи релігії, є її категорії: “Бог”, “творець”, “творіння”, “диявол”, “спокуса”, “гріх”, “месія”, “іскупління”, “страшний суд”, “кінець світу” тощо. Це специфічні світоглядні універсалиї, в яких втілюється, систематизується та акумулюється релігійний досвід, здобутий людством. З іншого боку, утворюються спеціальні соціальні інститути, основним соціальним завданням яких є забезпечення довготривалості існування релігійного світогляду, його нерушливості, а відтак – збереження його категоріальної парадигми. Це церква, церковні органи, церковна ієрархія, форми участі церкви в політичній життєдіяльності суспільства, духовні навчальні заклади, недільні школи, книгодрукарні, видавництва, художні майстерні, релігійні засоби масової комунікації, а також й інститут викладання “релігійної моралі” або “Слова Божого” в світській школі. Збереження елементів релігійних традицій, обрядів, свят, фольклору та мистецтва у побуті тож грає свою роль. Навіть мова є інститутом, який сприяє збереженню елементів релігійності в культурі: “Без Бога ні до порога”, “Пошли, Боже, з неба, чого нам треба”, “Дай, Боже, щоб усе було гоже. А що не гоже, то не дай, Боже”, “Дай, Боже, щоб вороги мовчали, а сусіди не знали” [5, 378-379]. Пересічний громадянин із закінченою середньою освітою ніколи чітко не впевнений, чи то є Бог, чи то його нема. Навіть за радянські часи, коли активно пропагувався атеїзм, для масової свідомості було характерним не стільки справжнє атеїстичне

ставлення до світу, скільки світоглядна мімікрія, невизначеність у поглядах та конформність у вчинках.

Загальні, накопичені соціумом світоглядні та організаційно-інституційні універсали є складовою суспільної життєдіяльності. Специфічні способи існування в світі релігійної “соціокультури” засвоюються індивідуумом у процесі його соціалізації та окультурення і в цілому визначають особистий стиль поведінки у тих сферах, де виникають інтеракції з відповідними інститутами, суб’єктами чи культурними носіями релігійних цінностей; здійснюється осмислення, розуміння та переживання навколишнього світу у специфічних категоріях, які є “наперед заданими”, обумовленими релігійним світоглядом та нормативами релігійної діяльності.

Ставлення до “божественного” постає мірою соціальності. Соціальна самоідентифікація, соціальне згуртування, соціальна стратифікація, соціальна диференціація, – все це є соціальними функціями “божественного”, втіленого в соціальному існуванні.

Соціум є творцем культури. Але культура має соціотворчі функції. Культура підтримує існування соціума як діючий фактор його “самовиробництва”, розгортання горизонтів соціальності, її поглиблення, вдосконалення. Осмислення культуротворчих функцій релігійних інститутів, їх впливу на духовне й на політичне існування суспільства обрав одним із своїх теоретичних завдань К. Ясперс. Він твердить, що вже у III ст. н.е. “великі догматичні релігії”, тобто ті релігії, яким історично судилося у майбутньому перетворитися на світові, грають роль міцного політичного фактора, що активно посприяв утворенню політичної державної та загальноєвропейської єдності. З 244 р. іранська релігія постає основою імперії Сасанидів. Християнство, починаючи з правління Костянтина, є основою Римської імперії. Іслам з VII в. є основою Арабської держави, а потім і міцної релігійної імперії – халіфату.

У сфері релігійної життєдіяльності та політичних структур, що формуються на її основі, виникають ідеологічні та психологічні причин ворожнечі між різними культурами. Якщо у добу рабовласництва культурні зв’язки здійснювались майже вільно, в середньовічному суспільстві, озброєному розмаїттям релігійних інституцій, розверзлась міжкультурна прірва. Всі війни у добу Середньовіччя з деякого моменту постають релігійними: між Візантією та династією Сасанидів, між Візантією та арабами, між західними європейськими державами та арабами, хрестові походи тощо.

Кожна держава доби середньовіччя у тієї чи іншій мірі формується як релігійна держава. Церковні інститути середньовіччя об’єктивно сприяють поглибленню духовного життя. Мало цього: як антагоніст світської влади, церква у тих історичних умовах була носієм свободи. Прибічниками політичної свободи є прибічники церкви. Але у тієї ж мірі прибічниками свободи є й противники церкви, релігійні “дисиденти”. Сама сфера боротьби релігійних ідеї постає сферою утвердження навиків боротьби за духовну свободу. В античну добу харизматичні особистості формувались у світській

політичній боротьбі, навчалися у філософських академіях та лікеях, змагалися в риторичі у натовпах на майданах.

У добу середньовіччя сфера боротьби релігійних ідей та релігійних інститутів, протистояння державних та церковних установ є своєрідним соціальним “практикумом”, школою, у якій формуються та відшліфовують свій політичний характер видатні історичні особистості. “Усі видатні державні діячі були релігійними. Сила їх волі, яка була спрямована не тільки на проблеми політичної влади даного моменту, але й впроваджувала етос і релігію в усі форми життя та держави, була, починаючи з середньовіччя, головним джерелом свободи” [7, 83].

Нові підходи дають новий поштовх до вивчення різноманітних релігійних соціокультурних феноменів, особливе місце серед яких займає феномен сприйняття “божественного”. Оскільки культура “тримається на суб’єкті та об’єкті, визначається лише у співвідношенні з позачасовим – чи то ритуалом, традицією, богом, символом, які не дають змогу зникнути у плині часу людському досвіду” [3, 157], то категорія “божественного”, позначає не тільки феномен, що цікавить релігію, але має і більш широке, загальнофілософське, культурологічне та антропологічне значення. При цьому вона, на наш погляд, все ще недостатньо досліджена в її філософсько-антропологічних та філософсько-культурологічних аспектах.

При вивченні цієї категорії виявляються такі її особливості:

1. Вона позначає масові та загально історичні феномени індивідуальної та суспільної свідомості.

2. Прояви релігійного світосприйняття та світовідношення існують як форми психологічного, світоглядного, ідеологічного пояснення (інколи – виправдання) факторів хаотичності, стихійності, непізнаності, ірраціональності буття, які діють поруч з факторами стабільності, пізнаності, раціональності світу.

3. Уся існуюча інформація про “божественне” не виходить за межі вивчення окремих форм психічної діяльності людини, завжди пов’язана з рефлексією тих чи інших форм людського світовідчуття, світосприйняття і світовідношення.

4. Сприйняття “божественного”, на відміну від сприйняття інших природних та соціокультурних явищ, характеризується неможливістю фізичної фіксації, вимірювання об’єкта. Завдяки цьому предметом наукового аналізу ніколи не був не тільки онтологічний, але й психологічний аспект чуттєвого або надчуттєвого сприйняття “божественного”.

5. У сучасному науковому знанні, за поодиноким винятком, панує однозначна установка: усі феномени, об’єднані категорією “божественного”, пояснюються лише за рахунок індивідуальних особливостей психіки людей, які маніфестують їх сприйняття. Переживання “божественного” як частина релігійного досвіду повинно досліджуватися, спираючись на матеріали самоспоглядання – “сповіді”, щоденники, автобіографічні записки аскетів, релігійних містиків, самітників, віруючих, зазнавши досвіду боговідкровення, “ясновидців” тощо. Адже: для розуміння будь-якого почуття людина повинна

бути *здатною* відчувати його. Уявлення про “божественне” формуються в тому числі і через “прямі духовні переживання – відчуття космічної єдності, відчуття божественної енергії, що струмує крізь тіло, епізоди смерті-вродження, видіння світла надприродної краси, пам’ять минулих втілень або зустрічі з архе типічними персонажами” [1; 359]. Але, за традицією, атеїстами, прибічниками механістичного матеріалізму ці переживання “розглядаються як серйозні психотичні збочення об’єктивної реальності, які свідчать про патологічний процес або душевну хворобу” [1; 359]. Логіка їх мислення має міцний аргумент: “Цього не може бути, тому що не буває ніколи”. Насправді ж рішучим аргументом є відсутність аналогічних переживань о особистому життєвому досвіді.

Таким чином, легалізація “доброзичливого” ставлення до присутності категорії “божественного” *взагалі* в сучасній суспільній свідомості, з одного боку, знаходить підтримку (в тому числі науковців, діячів культури та освіти, політичних діячів тощо). Водночас, життєвий факт індивідуального “сприйняття “божественного” (зазнання глибокого релігійного переживання) може привести людину до направлення на лікування до психіатра [1; 360].

Ми вважаємо, що соціокультурний підхід на сучасному етапі розвитку дозволяє з’ясувати “божественне” як категорію людської пізнавальної діяльності, культурної творчості та соціальної самоорганізації. Непізнаний об’єкт – це не обов’язково об’єкт “нереальний”. Людством виділена категорія “божественного”, тобто вона вже існує як феномен духовної культури. По-друге: усі властивості, якими характеризують “божественне”, сприймаються лише на чуттєво-інтуїтивному рівні і саме в такій якості можуть бути описаними мовою науки.

У цей же час вивчення найпоширеніших підходів, думок, теорій, стереотипів як певних схем сприйняття зазначеного соціокультурного явища дає можливість побудувати картину сучасного стану дослідження уявлень про “божественне”, зафіксувати чинники та осередки впливу на свідомість суспільства, соціальних груп та індивідуумів, різних типів культури шляхом формування певного образу “божественного”, “Бога”, змодельовати можливі шляхи розвитку (трансформації) уявлень про “божественне”, їх інституційні втілення і виявити напрями подальшого дослідження цієї категорії.

Цілісна система релігійного світогляду відображується в категоріальній єдності основних понять та доктрин релігії в напрямі всебічного осмислення фундаментального характеру категорії “божественного”.

Матеріалістичному напрямку науки та філософії належить твердження, що “божественне” – це фантастичний фактор, Бог – художній образ, створений людською уявою. Але ж і механістичний матеріалізм не заперечує логічно обґрунтованого висновку про те, що в онтологічних компонентах категорії “божественного” відображуються акумульовані і певним чином інтерпретовані знання про реально існуючі у Всесвіті процеси самоорганізації, саморозвитку, впорядкованості. В хосі присутні елементи планомірності та доречності тощо [6, 9]. У буденній масовій свідомості ці

уявлення органічно синтезуються з історично змінюваними релігійними культурами.

Перевагою соціокультурного підходу є те, що він, як комплексний і інтегрований в культурно-історичне буття, дозволяє на основі аналізу ядерних компонентів релігійних культур, динаміки їх розвитку, вивчення рівня взаємопроникнення релігійних уявлень крізь “захисний пояс” соціальних інститутів, порівняння методів та форм закріплення та передачі уявлень про “божественне”, способів їх пропаганди та адаптації в різних соціальних прошарках вийти на *новий рівень філософського дослідження* цього явища.

Література

1. Гроф С. За пределами мозга: Пер. с англ. А. Андриянова, Л. Земской, Е. Смирновой / Под общ. ред. А. Дегтярёва. – 3-е изд. – М.: Ин-т Трансперсональной психологии, Изд. Ин-та психотерапии, 2000. – 504 с.
2. Лосев А.Ф. Философия, мифология, культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
3. Носова Г. Пізнання: об’єктивне та суб’єктивне. Непізнане пізнання / В.С. Крисаченко, Ф.М. Канак, О.І. Мостяєв, С.С. Теслюк та ін. Людина: мислення і реальність. – К.: Інститут філософії НАН України, 2001. – С. 154-159.
4. Ракитов А.И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России // Вопросы философии. – 1994. – № 4. – С. 43-52.
5. Українські прислів’я, приказки та порівняння з літературних пам’яток / Упоряд. М.М. Пазок. – К.: Наукова думка, 2001. – 392 с.
6. Щербина-Яковлева Е.Е. Идея существования Бога и современная картина мира // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання: Збірник наукових праць. – Суми: Видавничо-виробниче підприємство “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2002. – С. 5-12.
7. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // К. Ясперс. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28- 288.

Summary

N. Klochko. Socio-cultural method in recognizing perception “Divine” phenomenon.

Considered possibility of using socio-cultural method in recognizing perception “Divine” phenomenon in the system religious world-attitude. Analyzed main postulates given method.

Рукопис надіслано до редакції 17.12.2007.